

NACSINÁK GERGELY

Ékesbeszédű csönd

*A konstantinápolyi Khóra-monostor
sírkápolnájának freskói*

A próféta a hegy valamelyik sziklaüregében gubbaszt. Körülötte kövek és égbolt. Hallgat.

I.

Világzaj.

A világ zajos. Surran, zúg, recseg-ropog, zizeg és zakatol, bűg, neszez, zörög és csikorog; hol alig hallhatóan duruzsol, hol fülsiketítőn lármázik; sírásból, morgásból, vonyításból, lihegésből, suttogásból, esőcseppek kopogásából, levelek susogásából szó hangfátyolt maga köré. Beszél, pletykál, zsolozsmázik, magyarázza maga magát szüntelen. Még hallgatása is: csupa zörej. Nyög és zihál, zümmög, dohog és szuszog folyton-folyvást. És – néha – énekel.

Püthagorasz elmélete szerint még a néma kozmosz is elné-míthatatlan hangot ad: a szférák lassú fordulásának emberi füllel nem hallható, örök zengését. A csend: illúzió. Ami csak él, moccan, és mocorgása hozzáadódik a világzaj egészéhez. S ami élettelen, ugyanúgy: a firmamentumok pengése, a földben osz-ló holttestek bomlása, cseppkövek növekvése – az ásványoktól a csillagokig minden zenét csihol a világból a maga módján.

Mindenségzörej.

A világomlás zaja.

A szétesés jár a legnagyobb lármával mind közül: minél inkább távolodik az élet önmagától, annál zajosabb. A legfülsértőbb és leghangosabb a halálsikoly, a leomló fal robaja, a lég-körben szétporló meteorit robbanása. A csatazaj. Az orkán. A

végítélet harsonáinak recsegése. Minél inkább porlik szét, ami van, annál nagyobb zajjal teszi. A csend ritka pillanatok kiváltsága, mely sohasem lehet teljes, sosem lehet egészen önmaga. Van valamiféle homályos ideánk a tökéletes csendről, amely talán más volna, mint a hangok pusztá hiánya – ám igencsak nehezen alkothatunk magunknak fogalmat erről a megfoghatatlantól, ami nincs sehol. Talán csak egyetlen mód kínálkozik rá: ha mindenütt zaj vesz körül, sőt: a minden *maga* a zaj, akkor csakis a tér nélküli térben, a hely nélküli helyen, és a dolgok távolában lehet szert tenni ilyesféle tapasztalatra. Nem elég befelé figyelni: a mentális tárgyak is szellemi zajforrások, sokszor képtelenség nyugtot találni a gondolatok zsidvására közepette. Minél szét-szórta az elme, minél zavartabb a lélek, a belső zaj annál harsányabb, annál inkább kizár vagy elfedez minden mást. Amint kint, úgy bent – itt is, ott is a világ diktál. Az a világ, amely minden percben omlik és porlad és közben kétségbeesett gyönyörűséggel nemzi is önmagát; a létezés e lavinája, tüntető enyészet, sűrűsödő hiány. Mint méhkas zsong, mint malom, zakatol, őrli a fényt és a sötétet mind kisebb és kisebb darabokká.

II.

Ha látni szeretnéd a hely nélküli helyet, tenni pár lépést a téren túli térben, menj el Isztambulba, és a régi falak közelében keresd a Kariye-dzsámit. Alacsony faházak veszik körül, sudár platánok strázsálnak a bejárata előtt. Belépti díjat kell fizetni, drága lesz; ne morgolódj, ahová te készülsz, oda úgysem lehet belépni, így voltaképp nem is fizetsz. Vagy nem azért. És minthogy időd is van bőven (tér és idő összetartozik, következőképp nincs hová sietned), igyál meg még egy kellőképp édes török kávét a templom kapuja előtti teázók valamelyikében. Mert azt elfelejtettem mondani, hogy mecset csak később lett, igazából egy templom előtt állsz: rátarti bizánciak emelték birodalmuk hosszú és bámulatra méltó hanyatlásának idején, mielőtt a császárság – pontosabban annak szánnivaló maradéka – végképp a történelem, vagyis az idő martaléka lett. Nézd meg alaposan ezeket a rózsapiros téglafalakat, az ólommal fedett kupolát: ebben a két színben még mindig Bizánc évszázados alkonyának utolsó visszfényeit látod az idő innenső partjáról, a kávéscsészéd mellől. A helyet valaha úgy nevezték – és az itt maradt, vagy itt felejtett maroknyi görög még ma is ezen a néven ismeri – hogy a Khóra Monostora. *Khóra* görögül annyit tesz, mint „hely” vagy „vidék”. Amikor egy gazdag és művelt bizánci nemes az e helyt álló réges-régi templomot felújította és monostort csatolt hozzá, Konstantinápolynak ez a fertálya már elnéptelenedett: az egykori házak és sikátorok helyét gyümölcsösök, veteményesek, ha ugyan nem gáztól felvert üres telkek foglalták el. A táj kezdett mind jobban hasonlítani az 5. századi önmagára, amikor a legelső keresztény szentélyt ideépítették,

a régi városfalakon kívülre. A környéken lakók ezért a monostort egyszerűen „vidéki monostorként” emlegették, minthogy távol esett a sűrűn lakott belső kerületek zsvajától. Vidéki monostor, templom a réten, Mezők Monostora. Ám a bizánci gondolkodás ösztönösen platonikus, sosem áll meg a dolgoknál és azok felszínénél; a nevek kapukat nyitnak a valóság összes termeibe, sőt: maguk a szélesre tárt kapuk, melyeken átlépve a szellem szabadon kószálhat a valóság tágas térségein ahelyett, hogy az anyag szűk lichthofjában kuksolna ítéletnapig. Ha „hely” vagy „vidék”, akkor a Khóra Temploma a Hely Szentélye is egyúttal, ha ugyan nem egyenesen a Gondviselés előrelátása tette elhagyatottá ezt a domboldalt azért, hogy ezáltal örök értelmet és nevet nyerjen.

*

Ennyi elég is mostanra. A kávé elfogyott, a csésze alján iszaptükrök a sötétbarna zacc. Szedelőzködj össze, végy mély levegőt és lépj be. Készülj fel lélekben arra, hogy a kettős előcsarnokban turisták téblábolnak a nap és az év minden szakában, és alighanem ez a pillanat sem kivétel. Az épület fő látványosságai ugyanis az előcsarnok későbizánci mozaikképei, amelyek a Szűz és a Megváltó életének jeleneteit veszik sorra. Mintha valaki arany pókhálóból szőtt eget feszített volna ki fölénk, amelyen harmatsöppek sziporkáznak; vagy mintha déli verőfényt kovácsoltak volna boltívekké holmi mennyei metallurgusok. És ebben a ragyogásban emberek járnak-kelnek, mulatnak, álmélkodnak; darabontok hányják kardélre a kisdedeket, betegek vonszolják magukat az úton, gyerekek rosszalkodnak; de mindezt könnyű léptekkel, csaknem táncolva, elegánsan. A kőkorszok szája bíboran csillog, mintha a bor valódi volna bennük, s a nyakát kíváncsian tekergető páva tollazata csaknem tökéletesen kidolgozott, mintha anyaga nem kő és érc és üveg, hanem vékony selyemszál volna. Ha végigpillantasz a képeken, azt találod, hogy itt mindig mindenki siet valahová, de legalábbis mozgásban van: ha más nem is tesz, de legalább hajlong, bólint, gesztikulál. Még a fák és oszlopcsarnokok is sietni látszanak, a hegyekről nem is beszélve: azok egyenesen balett-táncot lejtenek. Ez a Palaiologosz-kor művészete, nyugtázod magadban, Bizánc reneszánsza. Részletek és lendület. A belső előcsarnokban turbános-kaftános figura roskad a trónoló Krisztus lába elé: ő az újjáépíttető, Theodórosz Metochitész, korának irigyelt és rühellt (egyszóval csodált) figurája, a császár bizalmasa, aki egyszerre volt – vagy vágyott lenni – irodalmár, tudós és udvari ember. Független gondolkodó és befolyásos politikus. Ilyesmi alighanem nincs. Azt találta ki magának, hogy nappal udvaronc, éjjel költő és filozófus: így osztotta fel magában az időt (vagy az időben önmagát), míg a soros bizánci trónviszály és a nyomában elmérgesedő polgárháború kegyvesztetté nem tette, hogy idős korában megtört figura-

ként térjen meg a száműzetésből, és az általa emelt monostorban húzza meg magát szerzeteseként. Ez már csaknem olyan lehetett, mint valami kenetes példázat az idők forgandóságáról: ott áll Theoléptosz szerzetes (mert ezt a nevet kapta) a templom előcsarnokában, és nézi önmaga mozaik-mását aranyszállal hímzett selyemköntösben térdepelni az Úr előtt. Pedig nem tanmese volt: mindössze bizánci politika. Csak a mozaikokra egy nagyobbacska vagyont költhetett még főkancellár-korában; most az égvilágon semmi egyebe, csak a csuhája. Meg az élete. Hatvankét évesen halt meg, 1332. március 13-án. A templom melletti kápolnába temették, amelyet ő emelt; arra a díszes sírhelyre, melyet még a Birodalom második embereként alakítottatott ki magának alig húsz évvel korábban. A szarkofágnak hült helye: még a csontjaitól sem maradt semmi. Épp ide tartasz.

*

Persze a mozaikok megbabonáztak, és most céltalanul térferegsz a két előcsarnok egymáshoz-hajló ívei alatt oda és vissza, akár a többiek. Ám legyen. Két dolgot tehetsz: vagy térképpel a kezedben próbálsz eligazodni a képek erdejében, igyekezőn megfejteni minden jelenetet és a szereplők kilétét – de akkor jaj neked, ha letérsz a brosúrák által megszámozott ösvényről –, vagy hagyod, hadd vezessen egyik motívum, egyik ámulat a másikig; örömmel veszted el magad, és magaddal együtt minden értelmet és a rend reményét is a részletekben. Láttad a mozaikpipacsokat, hogy hajladoznak a forrás mellett? És a kenyérért marakodó kölyköket? Megfigyelted a Kísértő alakját a pusztában? Csontsovány, akár egy aszkéta: az ábrázata hamuszürke, és szénfekete szárnyai vannak – kiégett angyal. A ligetben, ahol Szent Anna kapja az örömhírt gyermeke születéséről, a lomb közt két éhes madárfi-óka nyújtogatja a nyakát; amikor Krisztus keresztelkedni érkezik, a Jordánban sűrke gém halászik. A poroszlók kivont kardja mindig lecsapni kész, és a tekintetük mindig bamba. Minden csupa játékosság és tragédia. És zaj, persze, állandó zaj: nemcsak a turisták zsvajva idelent, hanem a szent események minden egyes mozzanata is odafent: szélzúgás, a tömeg morajlása, vízcsobogás. Láttad az előbb, mi volt fölírva a kapu felett trónoló Krisztus mellé, amikor Metochitész alázatos képpel, majdhogynem esdélkelve nyújtotta át neki a maga-építette templom kicsinyített mását? Η Χώρα των Ζώντων, ami annyit tesz: az Élők Helye, vagy az Élők Országá. A jelképes gondolkodást most el is hagyhatod, vedd szó szerint, hisz saját szemeddel láttad: itt mindent betölt a mozgás, vagyis élet, mert az Isten az élők istene, nem a holtaké. A mozdulatok beszédesek: úgyszólván áthallik rajtuk az angyalok szárnyának suhogása. És mindezek mögött és fölött ott feszül, aranyátorként, az egynemű, megbonthatatlan és kimeríthetetlen

csönd, a sugárzó, szótlán jelenlét: a mindenség robajának Ura, aki bár maga nem hang, de teret ad a hangok sokaságának.

*

Egy pár lépéssel odébb, ha el tudsz szakadni a csillámló élet-től, máris a kápolnában találsz magad, amelyben hajdan Metochitész, meg egypár hasonszórú korabeli méltóság sírja volt. Beletelik néhány percbe, amíg szemed alkalmazkodik az új térhez – amíg képes vagy újra látni. Kicsit olyan ez, mint amikor a napfényes udvarról belépsz a házba: noha *tudod*, hogy nincs sötét, *látni* mégsem látsz semmit. A mozaikok esztelen ragyogásából átkerülni a freskók félhomályába – eltart egy darabig, amíg észreveszed, hogy itt is vannak színek, habár fakóbbak, és itt is van fény, csak rejtőzködőbb. A mozaik arról tesz tanúságot – à la Hérakleitosz –, hogy a mindenség az isteni fény játéka, és hogy ez a fény, amely a teremtett dolgok prizmáján megtörik, százféle hasad: minden létező Isten világosságának egy-egy ragyogó mozaikkockája. A freskó meg arról, hogy a lények és a tárgyak a fény áttetsző vagy épp átlátszatlan burkai; nem utat engednek neki, hanem épp hogy elkendőzik, tompítják azt. Ez illik is ide, a sírkápolnához, ez a kihunyófélben lévő világosság, ez a sötét-kék alkonyat, a hamu alatt itt-ott hunyorgó zsarátnok. Itt ezt nézzük, az élet fonákját: mert a dolgok nem csupán teremtményei a fénynek, az isteni dicsőség alakváltozásai, de ugyanennyire akadályai is – ebből vétettünk, de szétporlik rajtunk, a teremtmény ellenállásán, a teremtő lendület. Csupán a szentek tagjainak pórusain szüremlik át egy kevés ebből a természetfeletti fényzuhatagból, és az is: halovány.

*

Itt vagy hát: megérkeztél a dolgok túloldalára. Vethetsz egy pillantást a világ fonákjára a saját szemeddel. Fönt, az oltár felé eső boltozaton az Utolsó Ítélet képe – különös, mert ez valahol átellenben, a nyugati falon szokott helyet kapni. Egy szorgos angyal már fel is göngyölte az égbolt kék vásznát, holdastul-napostul-csillagképestül, és most, mint valami mennyei díszletmunkás a kozmikus előadás végeztével, a tekercset a vállára vetve tovaszáll. Az ember már-már eltűnődne azon, milyen műfaji besorolást is kap a végén ez itt – tragédia volt-e vagy komédia, esetleg valami dadaista performansz –, de a figyelmét jó eséllyel inkább az nyugözi le, ami a kulisszák mögött most feltárul: a metafizikai rend képe, a Második Eljövétel grandiózus látomása. Mellesleg: görögül csak ritkán mondják „utolsó ítéletnek”. Itt is az áll, ha ki tudod silabizálni a megkopott feliratot, hogy „Krisztus második ittléte”. Jelenlét. Nézd meg jól: habár sokan vannak oda-fent, mégsem beszél senki sem. Nincs szükség szavakra. Hiába szoktunk itt hozzá, hogy élni annyi, mint beszélni, s hogy ami

csak él, hangot ad, és létezéséről épp e hangok által tesz tanúságot; itt senki sem szól, csak néz, vagy legfeljebb némán esdekel – mert már nincs szükség arra, hogy létét szavakkal vagy zörejekkel közölje; itt már nincsen törés a létezésben, hogy egyik különszakadt darabkájától a másikig hangokkal kelljen eltalálni; ímhol az Isten, aki eljött és jelen van dicsőségében, immár Ő „minden mindenben”. Szavakra, hangokra, kiáltásra, suttogásra, imára addig van szükség, amíg a létezők „máshol” vannak: amíg vannak *helyek*, és a magasságot és mélységet, távolságot és közelséget (lelki és testi értelemben egyaránt) kimérhetjük, megbecsülhetjük, kihasználhatjuk – egyszerűen addig, amíg nincs abszolút jelenlét, teljes megnyilatkozás. A teljes megnyilatkozás után minden részleges közlés értelmét veszti. Márpedig minden szó, az isteni Igét leszámítva – töredék. A bűn világában, a történések ama színházában, amit a buzgó angyali munkás ezennel felszámolt, a létezők nemcsak helyeket foglalnak el egy közös térben, hanem ennél rosszabb: *helyekké válnak*, szétzilált sorsokká, monomániásan ismételt párhuzamos jelenetekké, csupa rekurzív monológgá, és aztán sorsuk kalickájából igyekeznek a mások sorsába átkiabálni, hasztalan. A vége pedig egy halom sorskaszal, lélektörek, szószilánk. És persze: zaj. Ezt csak a jelenlét oldhatja fel és rendezheti valósággá, ezt a lázálmot; mégpedig olyan jelenlét, amely nem helyhez kötött: a „hely nélküli hely” ragyogó csöndje.

Eddig vezethettek – tovább nincs mit mondanom. Csak nézz körül.

*

Az égbolt ütött-kopott vásznának helyén a dicsőséges Logosz: a szótlan és sugárzó Ige alakja rajzolódik ki az istenség fokozatosan mélyülő homálya előtt. Körös-körül, rendezetten, mégis irányok nélkül, akár az úrben, a semmiben, a boldog lelkek csoportjai: mint a virágok, nyugodtak, színesek. *Irány* csak lefelé nyílik: a trónus alatt, ahol a lélek mérlegre kerül, és a tűzfolyamban, amelyben csak körvonalak maradnak, az emberi lény halvány másolatai. Iránya csak a kárhozatnak van: amott a pokol, monokróm négyzetek, élesen határolt, elkülönült terek – és a boldogtalan lélek ezek foglya. A lángfolyammal átellenben az üdv képei: Ábrahám tartja ölében a lelkeket, ahogy a nagyapák szokták az unokákat. Az üdvösség: egy ölelés. Van-e az ölelésnek tere? Vagy a szeretet mozdulatai kikerülnek a teret és az időt? Így – valami érthetetlen módon – mégiscsak helyet kap a térben az, ami tér nélküli; az idő pedig megadja magát. Az ölelés pillanataiban, a méhben növekvő magzat nyugalmában, a második eljövétel ragyogásában, ahol nincsenek szavak.

*

Csak még egyet (bocsáss meg, hogy közbeszóllok). Amikor kifelé tartasz, ne mulassz el egy pillantást vetni az ajtó fölé. Ott az Isten Anyjának mozaikképét látod, fölemelt (imádkozó vagy ölelésre tárt) kezekkel, benne (az anyaméhben, a keblén, a szíve alatt) a gyermek Krisztussal. Krisztus, aki az imént még a tér nélküli eljövétel közepén trónolt, a lángfolyam felett. Itt egy ötévesforma gyermek. A lelket a gyermek ítéli meg. Nézd meg majd mellette a feliratot: Χώρα Αχωρήτου – ami annyit tesz: az Elférhetetlen Helye. A mindenség szíve, amely nem fér el sehol. Hely annak, akinek nincs helye és nem is lehet sehol a világon. Ilyen hely, úgy látszik, az emberi szív. Fészke annak, ami sehol sincs. Talán a szereteté, ezé a képtelenségé, amely egyedül adhat helyet a térnélkülinek. Ez az ábrázolás pontosan szemben van a másik mozaikkal, az Élők Helyével, mint egymás furcsa tükörképei.

III.

Istencsend.

Nincs sem a hegyeket szaggató, kősziklát morzsoló szélben; sem a földrengés pokoli morajában, sem a tűzvészt kísérő recsegés-ropogásban. Nem természeti hang. Hanem halk és szelíd szó. A hangokon túli hang: az övé. Illés rá várt a Hóreb-hegyen, a pusztaság, vagyis a csend legközepében: de a csend szíve is tele volt hanggal. Elemi hangokkal, amelyek az életet messze megelőzik: világ csontjának és velejének megannyi zörejével. Mikor a próféta már minden emberit maga mögött hagyott, még mindig körülfogták a teremtés szavakat nem ismerő neszei. Hagyta mindet, hadd üljenek el. És amikor már kitombolták magukat és mind tovább, még egyre várt tovább. Egy szóra várt, ami nem zaj: ami nem a teremtés sóhajtozásában fogant, nem vágyból és nem is kínból születik. Sem a szél, sem a tűz vagy a föld ivadéka, nem azok neszeit artikulálja tovább. Hogy honnan ismeri fel majd? Egy próféta ugyebár nem siet. Kivárja sorát.